

Naschientscha da linguas standard

Discussiun da podium a Segl ils 29 da mars

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **En las discussiuns da tutta sort davart linguas vegn ins adina puspè adaquella ch'ins dovra la noziun da «lingua(tg) standard». Lezza expressiun sa referescha ad ina lingua da scrittira ch'ins po duvra er a bucca, ma cun reglas fixas da grammatica ed ortografia.** Il pled englais «standard» deriva dal substantiv franzos medieval «estandard» che muntava «standarda» u «bandiera»; el ha surpiglià pli tard il senn da «model» u «norma». L'Institut grischun per la perscrutaziun da la cultura (www.kulturforschung.ch) ed il Forum Engiadina (forum-engadin@laudinella.ch) arranschan in «Wirtschaftsapéro» davart «Linguas standard: Cura, co e pertge ch'i naschan» (1). Igl è ina discussiun da linguistica istorica tranter las personas suandantas (urden alfabetic): *Anna Alice Dazzi Gross* (Lia Rumantscha), il germanist *Walter Haas* (Universitad da Friburg/FR) ed il romanist *Rolf Kailuweit* (Universitad da Friburg en Brisgovia). Manadra è cuss. naz. *Silva Semadeni*, docenta d'istorgia e talian a la Scola chantunala grischuna. L'organisateur cultural da l'occurrentia l'annunzia sco suonda:

«Dapi il temp medieval tardiv (...) han ins stgaffi linguatgs standard en Europa, sco l'englais, il franzos, talian e tudestg. Auters èn naschids en il tschientaner passà, per exempel l'albanais, il catalan u il macedon. Mintga creaziun resulta da genesis differentas, ma adina cumplitgadas. Quai vala per la naschientscha e derasaziun dal tudestg standard, per il diever da [la lingua da Paris] suenter la Revoluziun franzosa, ubain per la revitalisaziun dal talian standard suenter la naschientscha dal stadi talian 1861. In problem areguard la 'lingua gronda' datti anc oz tar la diglossia tranter il 'Schwyzerdütsch' ed il tudestg standard, ubain per la promoziun da las 'linguas pitschnas' en Europa.»

Normar ils linguatgs per ils duvra a scola

L'Institut grischun per la perscrutaziun da la cultura menziuna pia genesis fitg multifaras da linguas normadas. Il franzos han ins a medem temp norma e derasà; la Revoluziun franzosa al leva derasar sco linguatg cuminaivel d'in «pievel liber», entant che las linguas periferas (basc, breton, tudestg euv.) vavevan sco expressiuns d'ideologias retrogradas. En la scola, oz serrada, d'Aiguatèbia en las Pireneas catalanas stat in'inscripziun vi dal mir dal plaz da pausa: «Soyez propres, parlez français.» Er il «Risorgimento» ha norma il talian standard, lezza giada discurre fitg pauc sco linguatg current, ed a medem temp cumbatti tschellas linguas duvradas aifer il stadi nov. Areguard las valladas slovenas da Friul per exempel rapportava 1899 il scriptur indigen Ivan Trinko (1863–1954): «La magistra plazza il mat da 6 en il banc da scola ed entschaiva ad instruir en in talian perftgmain toscan, sco sche l'uffant fiss naschi insanua tranter Firenze e Siena. Fin ier na saveva'l gnanca ch'i dettia auras linguas che ses sloven chasan (...). Tge duai el emprender, sch'el n'enclegia gnanc il linguatg che la magistra dovra cun el?» (2). Lezza giada en Austria davi in sloven standard gia dapi il poet Francé Preséren (1800–1849); ma il Friul fascheva part dal Veneto, nua che l'unic linguatg standard era il talian. Per quest valan las normas da l'«Accademia della Crusca»; «crusca» è il num talian da la cristga, pia da quai ch'ins zavra davent da la farina. Tenor quest model han ins fundà 1635 l'«Académie française» e 1714 la «Real Academia Española» (RAE), cun la devisa: «Limpia, fila y da esplendor» («Ella nettegia, fila e fa splendor»).

La renaschientscha catalana

I n'è betg per cas che gist Filip V (1683–1748), l'emprim retg Bourbon, ha stgaffi la RAE. Ses antecessurs eran retgs da las Spagnas; Filip V è stà l'em-

prim retg da Spagna. «Nettegiar», per el e ses successurs enfin al triumf da la republica 1931, quai muntava t. a. eliminar il catalan e sfurzar si il castiglian, pia il spagnol. 1717 ha Filip tramess ina circulara secreta als «corregidores», ses agents en Catalogna, cun il cumond da duvra «el mayor cuidado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y disimuladas para que se note el efecto sin que se note el cuidado» («[...] il pli grond quità cun introducir la lingua castigliana; cun questa finamira duai [il 'corregidor'] prender las mesiras las pli moderadas per ch'ins percorschia l'effect senza percorscher il quità») (3). 1857 e puspè 1902 han decrets roials abolì radicalmain l'instrucziun per catalan. Ma il svilup industrial dal 19avel tschientaner ha stgaffi en Catalogna ina classa sociala mesauna scolada che perscrutava l'istorgia naziunala, vaira differenta da la spagnola, e n'acceptava betg la discriminaziun dal linguatg. La renaschientscha catalana, enfin a la segunda republica (1931–1939), è stada la varianta catalana da l'uscheditga primavaira dals pievels. La vitalitad litterara, suenter tschientaners da decadanza, muntava ina gronda «anarchia linguistica» (4), cunzunt areguard l'ortografia. Ins basegnava normas. Lezzas èn naschidas da la cooperaziun tranter dus umens cun vasts orizzonts: Enric Prat de la Riba i Sarrà (1870–1917) e Pompeu Fabra i Poch (1868–1948). L'emprim, parsura dal cussegl provincial da Barcelona, ha fundà 1907 l'«Institut d'estudis catalans» (IEC) e realisà 1914 la fusiun administrativa da las quatter provinzas da Catalogna. Prat è lura vegni president da la corporaziun nova; sco tal ha'l sustegnì la «Biblioteca de Catalunya», creada da l'IEC, e cunzunt decretà il diever, per tuttas publicaziuns uffizialas, da las normas ortograficas gist elavuradas da Fabra, fundatur da la secziun linguistica da l'IEC. In punct central da lezzas normas è ch'i respectan la diversitad fonetica dals dia-

lects, cunzunt areguard ils vocals; «o» nunaccentuà, per exempel, vegn pronunzià «o» en il catalan dal vest ed «u» en quel da l'ost. Quai ha dà il stimpel. Prat era malsau ed è mort cun mo 46 onns; ma las normas da Fabra han persvas. Il catalan ha survivi la dictatura naziunalistica spagnola ed è oz renconuschì internaziunalmain; el vegn discurre da var 9–10,5 milliuns olmas, dapi che tar plis linguatgs uffizials da l'Unìun europeica.

Il macedon, lingua giuvna d'in stadi giuven

«Il macedon normà (...) han ins proclamà uffizialmain lingua standard naziunala dals Macedons ils 2 d'avust 1944 en l'Emprima assemblea antifaschista da Macedonia (...). Lura l'han ins promovì e tgirà consequentamain e cun success. Da vart uffiziala bulgara resguard'ins dentant il macedon sco 'dialect regiunal bulgar dal vest' (...). En passa in mez tschientaner ha'l sa fatg valair a moda lianta en mintga champ da la vita publica en [la republica da] Macedonia (...). Las midadas politicas dapi l'entschatta dals onns novanta han probablmain stabilisà ses diever» (5). Ma co èn ins vegni adaquella da stgaffir in macedon standard? Quai chapesch'ins resguardond la situaziun dal Balcan a l'entschatta dal 19avel tschientaner. L'imperi osman na renconuscheva betg etnias, mabain confesziuns cristianas e lur manaders. Quasi tuttas populaziuns cristianas dal Balcan faschevan part da la Baselgia ortodoxa dal patriarc da Constantinopel e vavevan sco «grecas». 1806 e cunzunt 1819 ha lez intimà ses uestgs da derasar la lingua e cultura greca tranter il pievel crettaivel. Ins ha abolì la liturgia slava; en blers lieus han ins ars manuscrits, iconas e missals scrits en il linguatg slav liturgic. Ma muntgs slavs perscrutavan il Balcan da pli baud; in d'els ha scrit 1764 ina «Istoriya slaveno-bolgarscaja»: «El fascheva endamen il passà gloriu dal pievel bulgar, sutta mess dals Tircs en temp medieval tardiv; a medem temp crititgava'l la

politica dal clerus grec che dominava la Baselgia bulgara (...). Suenter 1824 han ins scrit bleras ovras per bulgar; a medem temp han ins sviluppà l'instrucziun en lez linguatg e cumbatti per emancipar la Baselgia dal patriarc grec (...). 1870 ha il sultan lubì la creaziun d'in quasipatriarc ortodox bulgar che liberava tuts Bulgars dal patriarc grec. La giurisdicziun dal quasipatriarc tanscheva dal Mar nair enfin al Lai d'Ohrìd en Macedonia» (6). En las diocesas da Bitola, Ohrid e Scopje (Macedonia) han ins manà tras votaziuns popularas controlladas da las autoritads osmanas; ina gronda maiortad ha vuschà l'adesiun al quasipatriarc. «Pir dapi il davos terz dal 19avel tschientaner pon ins discurre d'ina lingua bulgara standard, (...) cun ovras scientificas, publicaziuns e creaziun d'in stadi modern» (7). Quest n'ha dentant mai cumpiglià la Macedonia; lezza han conquistà 1913 Serbia e Grezia. Questa cumpiglia senza ina provinza da Macedonia e na vul betg renconuscher la republica da medem num, independenta dapi 1991. La Jugoslavia comunista ha sfurzà si il linguatg standard nov al pitschen pajais empè dal bulgar creschi istoricamain. Dentant ha il macedon survivi la Jugoslavia; oramai fa'l part dal mintgadi dal giuven stadi ch'el gida a francar sia identitad, tant pli che la quarta part da sia populaziun è islamica e da lingua albanaisa.

1. Gievgia, ils 29 da mars, 17.30, en la Chesa Forno a Segl.

2. Cità en: Claus Gatterer, *Im Kampf gegen Rom. Bürger, Minderheiten und Autonomien in Italien. Vienna – Frankfurt – Turig (Europa Verlag) 1968, p. 111.*

3. Cità en: Romà Comamala, *Iniciació a Catalunya. Barcelona (Publicacions de l'Abadia de Montserrat) 1975, p. 54.*

4. Romà Comamala (sco nota 3), p. 57.

5. Peter Rehder (ed.), *Einführung in die slavischen Sprachen. Quarta ediziun repassada. Darmstadt (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, ISBN 3-534-13647-0) 2003, p. 344.*

6. Ernest Weibel, *Histoire et géopolitique des Balkans de 1800 à nos jours. Paris (Ellipses, ISBN 2-7298-0907-4) 2002, p. 129–130.*

7. Peter Hill en: Peter Rehder (sco nota 5), p. 323.